

Contribuția științifică a profesorului Henri H. Stahl la cunoașterea comunităților rurale românești

Dorel Abraham
Universitatea din București

Septimiu Chelcea
Universitatea din București

Dincolo de aportul la perfecționarea metodologiei de cercetare a vieții sociale, contribuția profesorului Henri H. Stahl este legată, cu precădere, de cunoașterea satului românesc. Printr-un studiu sistematic al realităților rurale din România, H.H. Stahl a contribuit exemplar la explicarea genezei și funcționării comunităților agrare sedentare, a specificului satului românesc devălmaș, a existenței tipului de orânduire tributară în România și a funcționării obștii pe bază de tradiții difuze. Alte contribuții ale lui Henri H. Stahl referitoare la penetrarea capitalistă în România, schimbarea satului românesc în perioada comunistă etc. necesită o analiză aparte.

Geneza și funcționarea comunităților agrare sedentare în concepția lui Henri H. Stahl

O contribuție științifică notabilă în domeniul istoriei sociale, realizată prin metoda „arheologiei sociale”, este legată de explicarea mecanismului de formare și funcționare a comunităților agrare.

Plecând de la studiul satelor românești din prezent (respectiv din anii '30 ai secolului trecut, când tânărul licențiat în drept își începea cercetările sociologice de teren) și parcurgând drumul invers, spre trecut, adică procedând la reconstituirea trecutului în lumina prezentului din perspectiva a ceea ce se numește o „istorie regresivă”, adică de la o „analiză morfologic-genetică

a satelor devălmașe românești, făcută pe căile clasice ale cercetărilor de monografie sociologică și urcând apoi, veac de veac înapoi, până la vremile descălecărilor”, Henri H. Stahl (1969/2005) formulează ipoteze și teorii pertinente privind descendența comunităților agrare din „comunismul primitiv”. Argumentația savantului privind descendența comunităților agrare din comunismul primitiv și procesul de sedentarizare a acestora sub forma satelor, apărute condiționat de un anumit nivel de dezvoltare a proceselor de producție (Stahl, 1946), nu a fost, cel puțin din câte cunoaștem, respinsă de specialiștii în domeniu. Contribuția sa în această problemă, deși contrazice alte teorii, rămâne actuală, alături de alte concepții vizând

originea acestor comunități, cum sunt cele formulate de Fustel de Coulanges (care pornea de la studiul credințelor și ideilor religioase), de Marx și Engels (care se bazau pe apariția claselor sociale) sau cum este teoria ocupațiunii a lui Savigny (bazată pe aglomerarea unor teritorii gospodărești izolate) etc.

Iată, în esență, argumentația eminentului sociolog Henri H. Stahl, bazată pe cunoașterea istoriei sociale a satului românesc. Este vorba despre un „proces social extrem de complex”, care are o dublă determinare: pe de o parte, influența moștenirii culturale anterioare (tribală și parțial agricolă) și, pe de altă parte, influența modului de exploatare a pământului (în funcție de climă, relief) și a relațiilor cu alte triburi. Formarea comunităților agrare stabile (sătești), începută prin sedentarizare domiciliară, posibilă imediat ce tehnica de producție a reușit să asigure necesarul de alimente de pe un teritoriu mai restrâns, are o durată milenară. Aceasta nu înseamnă că respectivele comunități nu au suportat schimbări pe linia destructurării și restructurării interne. Sedentarizarea comunităților agrare, stabilitatea lor ca sate sau schimbarea lor greu perceptibilă s-au datorat atât ritmului lent al progresului tehnicilor agricole și pastorale, cât și, sau mai ales, tendinței de evoluție a satelor conform modelului sau legii nescrise a *echilibrării interne*. De fapt, contribuția științifică a ilustrului sociolog derivă tocmai din faptul că reușește să elaboreze, pe baza unui „munte de date” de teren, *modelul teoretic al sistemului de autoreglare a comunităților agrare*. „Este vorba numai de un proces de echilibrare dinamică, obținută din mers, într-o permanentă compunere dialectică între forțele opuse, aflate în contradicție, în care stările de echilibru nu sunt atinse decât întâmplător, ca un moment de trecere de la un plus la un minus, față de un nivel, calculabil doar

teoretic și admisibil doar ipotetic.” (Stahl, 1980)

Modelul comunităților agrare cu sistem de autoreglare intern, deci un model de sat abstract (desprins din studiul satelor libere românești, care dăinuie în anumite zone până în zilele noastre), generalizabil însă, cuprinde cinci indicatori sau dimensiuni de bază interne, aflate în relație cu alte elemente „perturbatoare”, în primul rând, din exteriorul satului.

Aceste elemente sunt *teritoriul, tehnica de producție, populația, producția și organul administrativ obștesc*. Toate aceste elemente se intercondiționează pentru a asigura autoreglarea dinamică a comunității.

Teritoriul (vatra satului, câmpul, pădurea, apa) constituie baza întregii vieți sociale, având o suprafață determinată de condițiile sociale existente (tipul culturii agricole, creșterea animalelor, unelte, transport, masa demografică etc.).

Tehnica de producție reprezintă acele mijloace sau instrumente de producție agricole și pastorale care joacă un rol determinat în ceea ce privește mărimea teritoriului sătesc și volumul demografic al satului. Tehnicile de producție evoluează dobândind specificitate în ceea ce privește agricultura nomadă itinerantă (schimbarea periodică a terenului, mai târziu reglementată de obște), agricultura în tarlale (cu unelte perfecționate, semințe mai bune, utilizarea îngrășămintelor și rotația după un număr cât mai restrâns de ani, de regulă, doi-trei ani), tehnicile pastorale (de creștere a vitelor în turme, ciurde etc. sau individual, în fiecare gospodărie) și tehnicile meșteșugărești (trecând de la meșteșuguri gospodărești la meșteșuguri sau tehnicieni, precum fierarii, ciobotarii, rotarii, dogarii, morarii, cojocarii etc., care lucrau pentru sat).

Populația constituie o structură demografică aflată inițial în faza unui „izolat social” și „demografic”, adică era formată

dintr-un grup restrâns de oameni fără contacte economice și matrimoniale cu alte grupuri similare, ba chiar se aflau în relație de rivalitate sau de diferențiere în ierarhia socială, sub formă de sate libere față de sate aservite. Cercetarea hotarelor și tehnicilor utilizate arată că satele cuprindeau doar câteva zeci de familii. Creșterea demografică a condus fie la dezvoltarea tehnicilor agricole, fie/și la roiri în alte sate. Supradensitatea a condus la endogamie, în interiorul satului (între cetele de neam) și în exteriorul lui, și exogamie, în cadrul fiecărei cete.

Organul administrativ al comunității este format din obște, respectiv dintr-o adunare generală a tuturor capilor de familie din Sat, având ca lideri neoficiali pe „oamenii buni și bătrâni”. Obștea era organul care reglementa relațiile dintre populație, teritoriu și tehnicile de producție. Ea avea drepturi și îndatoriri specifice în ceea ce privește amestecul în organizarea proceselor de producție, în viața publică sau privată a satului, în crearea și aplicarea obiceiului pământului, în reglementarea relațiilor intercomunitare. De asemenea, avea drept de monopol sau cel puțin de supraveghere a relațiilor comerciale cu exteriorul, drept de preemțiune în vânzările funciare, îndatoriri și drepturi în privința relațiilor cu statul și dreptul de a reprezenta comunitatea și mandatarii obștii.

Procesul de dereglare și schimbare a sistemului comunitar se datora atât unor cauze interne – relația contradictorie dintre proprietatea (interesul) privată, cea familială și cea obștească, având ca rezultat și apariția chiaburimii locale –, cât și unor cauze externe, precum pătrunderea în sat a unor acaparatori nebăștinași, aspect facilitat de piață.

Modelul de autoreglare dinamică internă, elaborat de Henri H. Stahl pe baza studiului satelor devălmașe românești (conservate în esență, până în secolul XX)

are caracteristicile modelului ecosistemic elaborat în ecologia socială. De altfel, un model similar de analiză a comunităților umane, în general, a fost dezvoltat de școala de ecologie socială americană prin anii '60, având ca reprezentanți de frunte sociologi precum A. Hawley, G. Lensky, J. Kasarda, O. Duncan. Conform lui A. Hawley, unul dintre fondatorii ecologiei umane, viața colectivă este privită ca un proces de adaptare rezultată din interacțiunea mediului, populației și organizării. Rezultatul este un ecosistem care tinde spre echilibru, exact ca în concepția profesorului Henri H. Stahl, iar elementele de bază ale ecosistemului sunt: mediul, populația și mecanismul adaptiv. Alți specialiști, precum Duncan, adaugă și tehnologia, ca al patrulea element al „complexului ecologic”. Ecosistemul apare astfel ca o structură de dependențe reciproce între elementele sale formate din unități funcționale, relații și funcții specifice și este caracteristic tuturor tipurilor de colectivități teritoriale, nu numai comunităților agrare. Schimbarea este determinată însă preponderent din exterior, nu ca în cazul comunităților sătești prezentate de Henri H. Stahl, unde relațiile interne generează preponderent schimbarea (Hawley, 1987).

Specificul satului românesc devălmaș

Esența contribuției științifice a sociologului Henri H. Stahl la cunoașterea realităților sociale derivă din studiul sistematic al satului românesc. Utilizând metoda monografiei sociologice – dezvoltate în cadrul Școlii de sociologie de la București, condusă de Dimitrie Gusti – la a cărei elaborare și perfecționare Henri H. Stahl a avut o contribuție majoră, care se regăsește încă din 1934 în volumul *Tehnica monografiei sociologice*, el reușește să

ofere o cunoaștere aprofundată a satului, mai ales a așezărilor răzeșești de tip arhaic. Prin cercetările de teren desfășurate în principal în satele Nerej din Țara Vrancei, Drăguș din Țara Oltului, Fundul Moldovei din județul Câmpulung Moldovenesc, Runcu din județul Gorj, Cornova din fostul ținut al Orheiului, Henri H. Stahl a reușit să formuleze modelele de evoluție a satului românesc răzeșesc de tip arhaic, în esență, a satului devălmaș românesc. Lucrarea sa de referință în acest sens rămâne *Nerej – un village d'une région archaïque* (3 vol.), iar cunoștințele sistematice dobândite prin cercetările de teren sunt prezentate sintetic în 1946 în *Sociologia satului devălmaș românesc*, vol. I, și apoi în 1950-1965 în *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* (3 vol.).

În primul rând, datele obținute din cercetarea satului Nerej, acțiune începută în 1927 și încheiată în 1938 prin monografierea completă a satului pilot (Nerejul) și monografierea sumară a restului satelor din regiune, i-au permis lui Henri H. Stahl răsturnarea concepției existente până atunci, conform căreia satele românești ar fi de tip genealogic, adică ar deriva dintr-o familie originară folosind o devălmășie pe spița de neam și funcționând moștenirea ereditară. În fapt, Henri H. Stahl a observat că avem de-a face cu devălmășie care nu avea nimic familial în ea, căci o întreagă regiune cunoștea o organizare socială care se aseamănă mai mult cu Statul, decât cu familia”.

Prin urmare, satul românesc nu era un simplu total de gospodării individuale, o juxtapunere de proprietăți individuale care s-ar fi născut ele însele prin „ocupațiune”. „Titularii de drepturi de proprietate sunt colectivitățile organizate, și nu gospodăriile individuale. Acestea se constituie abia târziu, printr-un proces de dezagregare a unor mari spații prin trasaarea unor limite despărțitoare între diverse

colectivități.” (Stahl, 1946) Ca atare, arată în continuare Henri H. Stahl, „aceste teritorii agrimensural determinate presupun existența unui Stat încheiat sau măcar existența unor organizări quasi statale, născute prin confederarea satelor unei regiuni”.

Henri H. Stahl definește satul românesc astfel: „Este o formă de conviețuire socială, pe un trup de moșie, a unui grup biologic închis, deseori legat prin rudenie de ceată, trăind în gospodării familiale, asociate într-o obște care, prin hotărâri luate de adunările ei generale are dreptul de a se amesteca în viața particulară a fiecărei gospodării, potrivit regulilor juridice ale devălmășiei și conform mecanismului psihic al obștii pe bază de tradiții difuze”.

Această formă de conviețuire socială este valabilă atât pentru satele răzeșești (libere), cât și pentru cele clăcășești. Esența lor de sate devălmașe – în sensul larg al cuvântului – nu înseamnă, în concepția profesorului nostru, că în realitate există un astfel de „sat românesc”, ci că există „sate românești” care pot fi caracterizate generic ca atare. El formulează o tipologie a satelor românești (ținând seama nu numai de natura economică a ocupațiilor, ci și de formele de organizare socială). Se încearcă astfel depășirea clasificării clasice a satelor, conform trecerii omenirii prin fazele obligatorii – „vânătoare-păstorie-agricultură” – și a considerării păstorului ca un nomad primitiv, iar agricultorul un sedentar evoluat. Henri H. Stahl acceptă că alternativa „ori cioban nomad, ori agricultor sedentar” este falsă. Ipoteza confirmată de cercetările savantului este aceea că în viața socială a satelor românești „păstoria și agricultura se îmbinau armonios”, ceea ce nu înseamnă că toate satele noastre au fost întotdeauna deopotrivă pastorale și agricole. Prin urmare, pot fi determinate tipuri de sate pastorale sau agricole, precum și tipuri

intermediare de sate, mixte. Dar „satul de tip pastoral nu este însă un sat în care nu se practică decât exclusiv creșterea de vite, după cum nici satul agricol nu este un sat care nu cunoaște decât agricultura” (p. 44). Conform concluziilor lui Henri H. Stahl, într-un sat pastoral, obștea este cea care reglementează colectiv creșterea vitelor, lăsând agricultura la liberul plac al fiecărui sătean în parte. Majoritatea terenurilor satului sunt constituite de pădure și islaz, supuse unui drept comun de liberă exploatare, în sistemul devălmașiei absolute. În satul agricol, obștea reglementează activitatea agricolă a oamenilor, principala ei preocupare fiind țarinea sau raclele de pământ care tind să acopere totalul suprafeței sătești, iar islazul și pădurea își micșorează suprafața.

În *satul mixt pastoral-agricol*, obștea oferă o reglementare a activității agricole a gospodăriilor componente, fixând porțiuni (racle) din teritoriul satului în care toți membrii satului au un drept egal. Gardul colectiv al țarinii desparte ansamblul teritoriului agricol de restul islazului.

Dincolo de diviziunea în raport cu organizarea economică și juridică a teritoriului sătesc, Henri H. Stahl constată importanța formei de asociere sau de societate umană de care se servesc oamenii în activitatea lor economică și în aceasta constă, după părerea noastră, esența contribuției sale. Satul devălmaș, arăta H.H. Stahl, „reprezintă tocmai o formă de asociație egalitară a unor gospodării” (p. 47), condusă fiind de obște sau adunarea în sfat a tuturor capilor de gospodărie din sat.

În interiorul satului, diviziunea muncii este simplă, predominând cea liniară, în sensul că, practic, toate gospodăriile fac aceeași muncă, în același ritm, potrivit aceluiași regulamente de muncă și ascultând de o aceeași poruncă. Pe lângă aceasta, există și o diviziune „de atelier” a muncii

sătești, adică de specializare economică a unor gospodării în cadrul unui ansamblu economic sătesc, în care existența gospodăriei casnice închise nu exclude nevoia de meșteșugari specialiști, lucrând pentru clientela redusă a satului sau, uneori, pentru un grup mai mare de sate (cuprinzând în special sate de munte și de șes, cu schimburi de servicii meșteșugărești și de produse specializate).

Diviziunea socială a muncii, care dă naștere categoriilor sociale deosebite, apare de abia în etapa de disoluție a satului devălmaș, când se realizează și trecerea de la *tipul satului liber*, în care obștea gospodăriilor deține totalitatea drepturilor patrimoniale și administrative, la *tipul satului sensorial*, în care un stăpânitor împarte cu obștea țăranilor săi ansamblul de drepturi caracteristice obștilor libere. În trecerea de la un tip la altul, Henri H. Stahl enunța următoarele categorii de sate ipotetic existente: a) satul unui grup de țărani liberi; b) satul unui grup de țărani, admițând în sânul cetei străini cărora le determină un regim special de dijmă; c) satul boieresc, în care, din vechime, obștea sătenilor s-a aflat în mâna unui stăpânitor; d) satul colonie, recent înființat de un boier sub forma unei slobozii; e) satul cu dubla ceată devălmașă, din care una boierească și cealaltă țărănească; f) satul în care grupa boierească s-a contopit cu obștea țărănească.

Tipul de orânduire tributală în România

O altă contribuție științifică notabilă este legată de *existența și specificul orânduirii tributare românești*.

Plecând de la caracteristicile comunităților agrare românești, în special de la analiza modurilor de exploatare a comunităților agrare, Henri H. Stahl găsește

argumente irefutabile pentru existența unei orânduiri tributare pe teritoriul românesc și propune, pe această bază, o periodizare a istoriei sociale a României, diferită de cea larg acceptată la un moment dat. Henri H. Stahl aduce argumente originale în sprijinul teoriei, vehiculate și de alți gânditori, ca Ion Banu și Miron Constantinescu, conform căreia, în România prefeudală a existat o orânduire tributară de tipul despoțiilor asiatică sau a modului de producție asiatic. Se pune la îndoială astfel existența, în perioada postromană a Daciei, a unei orânduiri feudale pe teritoriul României și chiar a unei orânduiri sclavagiste anterioare (pe timpul ocupației romane).

Încă din anii '30, Henri H. Stahl arată că satele devălmașe românești constituiau un mod de producție *sui-generis*, caracterizate, mai întâi, de modelele de exploatare tributară și abia apoi de unele feudale. Contribuția sa a fost sintetizată apoi, în special, în lucrările publicate în 1966, 1980 și 1992. În esență, caracteristicile „orânduiri tributare” românești derivă din modurile de producție și modurile de exploatare a satelor devălmașe românești.

Modul de producție, în cazul satelor devălmașe românești, era caracterizat de practicarea unei agriculturi rudimentare, itinerante, organizată – ca tehnică de producție – pe baza unei devălmășii absolute. În această situație, clasa boierească, în formare, nu deținea mijloacele de producție (care aparțin familiilor ce formează satul) și nu se amestecă în organizarea proceselor de producție (acesta fiind rolul obștii), ci se mărginea să pretindă preluarea plusproduselor obținute. Relațiile cu cei care produc erau, deci, de natură parazită, ceea ce arată că avem de-a face, cu o „exploatare tributară”, nu cu o orânduire tributară, încă. De abia în faza în care exploatarea comunităților agrare se instalează pe teritoriul cucerit și se transformă în clasă socială, formând împreună

cu cei exploatați o formațiune social-economică, se poate vorbi de o orânduire tributară. Ea continuă astfel atât timp cât clasa exploatarea se va mulțumi să încaseze produse și munci, fără a interveni în procesul de producție și asupra dreptului de proprietate.

Satele devălmașe românești oferă un model de orânduire tributară specifică, în care există (Stahl, 1980):

- structuri economice alcătuite din comunități agricol-pastorale, cu mod de producție și relații de producție specifice devălmășiei, dar producătoare de surplus (plusprodus);

- clase exploatarea neimplicate direct în relațiile de producție sătești, adică lipsite de drepturile de proprietate asupra mijloacelor de producție și de amestec în organizarea proceselor de producție;

- o prelevare a plusproduselor sub forma tributului, adică de predare de bunuri de către o colectivitate unei alte colectivități, la termene stabilite, în cantități globale (în sistem de cislă, nenominalizate pe cap de agricultor) și portabile;

- o centrală a colectivității exploatarea, având sarcina stabilirii, încasării și redistribuirii tributului în sânul său. Drepturile sale sunt exclusiv fiscale, exploatarea sa fiind parazită.

Orânduirea tributară a satelor devălmașe se dezagregă treptat, pe măsură ce membrii grupului exploatarea se substituie centralei statale în drepturile de încasare a tributului și se implică în drepturile obștii comunităților agrare (organizarea producției, stabilirea tributului pe cap de gospodărie, participarea directă la producerea bunurilor).

Specificul comunităților agrare românești era dat de caracterul itinerant (schimbarea terenului folosit permanent) al agriculturii, bazată pe tehnici agricole

rudimentare. Aceste formațiuni comunitare sătești derivă din comunismul primitiv, deci existau în satele dacice din perioada preromană. Ele erau organizate confederal (mai sigur, sub formă de ocoale sau țări) și aveau un caracter războinic, mai ales de apărare împotriva năvălitorilor asiatici (ceea ce le deosebește de comunitățile agrare asiatice). Mai mult, exista un grup sau o clasă exploatoare și un caracter statal al domniei (bazat pe confederațiile de comunități sătești, dar și pe colaborarea inițială a acestora cu grupul cuceritor), pentru ca apoi să asistăm la o alungare a cuceritorilor și o revenire a teritoriului. În acest fel, pentru a-și asigura exploatarea, grupul dominant se organizează sub forma unei centrale statale, adică în domnie, preluând pe cont propriu prelevarea prin tribut a plusproduselor și asumându-și obligațiile de administrare a teritoriului. Domnia nu avea însă un caracter despotic, de tipul celui asiatic, puterile domnului și ale grupului dominant fiind reduse, neavând de executat mari lucrări hidraulice și putere de constrângere, ca despotul oriental. Chiar curțile domnești aveau capitale succesive destinate luării în stăpânire și controlului teritoriului. Exploatarea se realiza prin ceea ce Immanuel Wallerstein (1974/1992) a denumit mai târziu *cash crop labor* (exploatare în sistem fiscal-comercial), dar mărirea tributului era fixată pe întreaga comunitate, nu pentru fiecare gospodărie în parte.

Concomitent cu exploatarea tributală a apărut și exploatarea de tip feudal, cele două tipuri de exploatare putând coexista, chiar dacă unele dominau la un moment dat. Însăși boierimea are o origine cu precădere locală. Ea s-a constituit sub forma unei aristocrații confederate din fosta pătură de războinici și căpetenii de confederări de comunități agrare, care primeau subsidii din partea comunităților agrare pentru serviciile de interes public

păstrate efectiv. Boierul devine, în acest fel, stăpânul unor sate devălmașe, aservite sau chiar libere, dar pe care le exploatează în relații de tip feudal. Adică, boierimea se substituie obștilor, se amestecă în organizarea proceselor de producție, confiscarea plusproduselor în cantități proporționale cu rezultatele obținute (în dijmă, stabilită de unu la zece, încasarea dijmei se face pe cap de gospodărie), folosește munca gratuită, sub formă de clacă, a țăranilor pentru propria gospodărie, deține monopolul unor exploatare economice, precum moara, cârciuma; reprezintă comunitatea sătească în fața organelor de stat.

Teoria obștii pe bază de tradiții difuze

Elaborarea teoriei obștii pe bază de tradiții difuze are la bază recunoașterea importanței tradiției în cadrul proceselor sociale și a evoluției culturale.

Un rol important este acordat tradiției transiterii bunurilor spirituale, în special mecanismului transiterii de idei și mesaje în cadrul comunităților umane de tip rural. Dintre procedeele de transmitere a mesajelor, sunt analizate vorbirea, obiectele, semnele sau scrierea, muzica etc. *Receptarea mesajelor* se realizează printr-o serie de modalități precum executarea ordinelor primite, imitarea comportamentală, memorarea de formule tip, zicale, melodii etc. și învățământul propriu-zis, adică transmiterea metodică de cunoștințe de la maistru la ucenic.

Procesul de transmitere de idei de la un om la altul și de la o generație la alta este influențat de ceea ce se cheamă „amnezia socială” (proces de reținere sau imitare a unor forme cărora li s-au pierdut sau uitat semnificațiile) și memoria grupală. Prin memoria grupală are loc, de fapt, trecerea „tradițională” de bunuri

culturale de la un grup la altul. Tradițiile se păstrează deci în sânul unui grup social prin contaminare, atât timp cât și grupul durează sau poate fi reconstituit la scurte intervale de timp, astfel încât, în grupul nou format, să existe membri din vechea formație, de la care se poate învăța tradiția.

Henri H. Stahl numește mecanismul social prin care viața culturală dăinuie și se dezvoltă *obște pe bază de tradiție difuză*. Specificul său este dat de faptul că tot grupul sau întreaga comunitate participă la manifestarea vieții culturale (sau la transmiterea culturală), fiecare membru deținând doar un fragment din cultura globală „anonimă, colectivă și permanentă”. Membrii grupului au conștiința că viața culturală trăiește prin ei, astfel încât iau în serios rolul pe care-l au de jucat, crezând realmente în eficacitatea gesturilor și cuvintelor lor. Când nu se mai adună grupele sociale sau „obștile” în sânul cărora se menține tradiția difuză, moartea folclorului este fatală, în locul culturii „poporane” apărând cultura „populară”, de masă (Stahl, 1983).

Contribuții metodologice la cunoașterea comunităților rurale românești

Unul dintre laureații Premiului Nobel – Konrad Lorenz – spunea că omul de știință trebuie să fie gata să renunțe în fiecare dimineață la o ipoteză, dacă aceasta se dovedește falsă. În zorii carierei sale științifice, ca asistent al profesorului Dimitrie Gusti care credea că „sociologia va fi monografică sau nu va fi” (Gusti, 1940), tânărul Henri H. Stahl era convins că singura cale de cercetare a unității sociale a satului românesc o constituie monografia sociologică (Stahl, 1940). În plină maturitate creatoare, profesorul Henri H. Stahl,

reexaminând experiența sa profesională lungă de o jumătate de veac, mărturisea că „stăruințele multora din cercetătorii de azi, profesioniști sau simpli amatori, de a continua executarea de *monografii rurale* au darul de a ne mâhni, dacă nu chiar să ne supere” și ne îndemna „să rămânem cu imaginea lui Gusti cel din 1946 mai curând decât cel al lecției lui inaugurale din 1910” (Stahl, 1975), arătând că întreaga școală a profesorului Gusti a evoluat de la campanii de cercetări oarecum „întâmplătoare” la „un plan de cercetare sistematică a întregii țări” pentru cunoașterea aprofundată a problemelor sociale. La amurgul vieții și al pilduitoarei sale activități științifice, profesorul nostru ne atrăgea atenția să urmărim problemele de extremă importanță și urgență: industrializarea și urbanizarea, „problema agrară” – dată fiind cooperativizarea – nemaiconstituind o temă de interes și activitate. Profesorul ne mai îndemna să nu ne irosim vremea făcând monografii de sate „la întâmplare”, ci să găsim tipurile de sate, în urma cărei operații să studiem în amănunțime câte un sat din fiecare tip și să ne centrăm cercetările sociologice pe zone urban-rurale, care reprezintă „una din problemele-cheie ale lumii noastre”.

Și-ar păstra profesorul Henri H. Stahl îndemnul, dacă ar putea vedea schimbările radicale din România după decembrie '89? Suntem convinși că profesorul nostru ar fi procedat ca un autentic om de știință – așa cum l-am cunoscut – și ar fi renunțat la paradigma în care a lucrat în ultimele decenii. Ne-ar sfătui – credem cu tărie – să studiem „problema agrară”, să facem monografii de sate, chiar fără un plan cuprinzător de cercetare a întregii țări. Ne bazăm în cele afirmate mai sus pe învățătura Școlii de sociologie din București, al cărui ilustru cofondator a fost Henri H. Stahl: să dăm întâietate faptelor și nu ideilor despre fapte. Punerea

în posesie (refacerea proprietății private asupra pământului), încurajarea vieții comunitare, descentralizarea și democratizarea, resuscitarea identității individuale și colective – toate acestea se constituie în argumente pentru menținerea necesității de a ne reîntoarce la monografia comunităților rurale „izolate”, luând seama de eșecurile și izbânzile școlii sociologice de la București, expuse magistral de profesorul Henri H. Stahl în cele două volume ale lucrării de referință *Teoria și practica investigațiilor sociale* (1934-1975).

Așadar, pledăm pentru relansarea monografiilor exhaustive ale comunităților rurale, fără a pune sub semnul întrebării și valoarea științifică a tipologiilor și a monografiilor sumare, centrarea pe „probleme” sau cercetarea zonală. Cu alte cuvinte, milităm pentru tehnica monografiei sociologice, așa cum a fost ea prezentată de Henri H. Stahl (1934). Sociologia monografică reprezintă *marcatorul identitar* al sociologiei românești, după cum – de exemplu – sociologia poloneză poartă marca biografiei sociale. Problema cunoașterii propriei națiuni prin monografiile sociologice și-au pus-o la sfârșitul primului război mondial și sociologii maghiari, polonezi, sârbi sau cehi, „însă putem afirma fără greș că sociologia națiunii române, așa cum a fost ea formulată de către școala sociologică românească, este superioară. Din acest punct de vedere avem o întâietate care merită subliniată” – declara H.H. Stahl într-un interviu ce ni l-a acordat la împlinirea vârstei de 80 de ani, publicat fragmentar – din „lipsa spațiului tipografic” – în revista *Contemporanul* (nr. 45, din 6 noiembrie 1981) și republicat aproape integral în *Sociologie Românească* (1992, 533-543). În același interviu, distinsul cărturar mai remarcă faptul că școala sociologică românească „este cea dintâi școală de sociologie care a afirmat că sociologia este o sinteză a tuturor disciplinelor

particulare, deci că sociologia este – prin menirea ei – interdisciplinară și este prima care nu numai că a afirmat acest lucru, ci a și realizat cele dintâi echipe de cercetare interdisciplinară la teren”.

Henri H. Stahl nu a fost primul care a prezentat rezultatele experienței românești de monografie a colectivităților rurale: „Într-un volum antemergător din această serie a Bibliotecii Sociologice editate de Institutul Social Român, dl Traian Herseni a înfățișat publicului rostul, metoda și problemele unei monografii sociologice. O introducere a dlui D. Gusti pune în cadrul de doctrină și de sistem toate publicațiile, care vor urma, ale seriei”. Este vorba de volumul inaugural al seriei (Herseni, 1941). Dar profesorul nostru, Henri H. Stahl, a pledat cel mai stăruitor pentru îndepărtarea sociologilor „de plămădire de cărți noi din cărți vechi” și pentru apropierea de teren cu scopul cercetării directe a realității sociale, unde „viața se gândește și gândul se trăiește”. Tot domnia sa a expus, cel dintâi, tehnica de lucru comună tuturor cercetătorilor integrați în echipele monografice interdisciplinare. Și a făcut-o la acea dată, fără putință de a mai adăuga sau de a elimina ceva.

Câți sociologi pe plan mondial își puneau în anii '30-'40 problema metodologică a relației dintre teorie, metodă și tehnică în cercetarea empirică a realității sociale?! Cu siguranță, nu prea mulți. Henri H. Stahl s-a aplecat de la început asupra acestei probleme și a urmărit-o constant. Iată ce spunea în lucrarea sa din 1934: „problema cea dintâi care ni se pare este cea a clarificării ideilor pe care le avem despre ceea ce este sau nu este semnificativ pentru o societate” (Stahl, 1934, 5). Mai departe, tânărul om de știință, academicianul de mai târziu, preciza: „Prima grijă metodologică și cea mai importantă dintre toate trebuie să fie

stabilirea ipotezelor” (Stahl, 1934, 5). Permanenta raportare la teorie în cercetările monografice, ca și „reîntoarcerea violentă spre teorie” (Stahl, 1934, 79); când sociologul se simte în pericolul de a se îneca în fapte constituie un principiu metodologic asupra căruia a atras atenția neobositul căutător al „cauzalității sociale, prin determinarea, în bloc, a tuturor factorilor ei condiționanți” (Stahl, 1934, 80). Cât de frumos spunea Henri H. Stahl, referindu-se la relația dintre teorie și metodă: „reînvierea preocupării teoretice este pentru cercetător o reînviere a însăși putinței de a face noi observări de fapte” (1934, 79).

Și alte principii ale metodologiei sociologice moderne le găsim în scrierile de acum mai bine de o jumătate de veac ale lui Henri H. Stahl: principiul unității cantitativ-calitative și cunoașterea faptelor sociale, abordarea holistică a societății ș.a. Nu vom stăruia asupra lor. Vom spune doar că Henri H. Stahl, mai mult chiar decât profesorul Dimitrie Gusti, năzuia spre înțelegerea legilor sociale de evoluție a comunităților rurale, a societății în ansamblu și vedea sociologia națiunii integrată în evoluția omenirii, așa cum istoria românilor trebuie integrată într-o istorie universală (vezi interviul publicat în *Sociologie Românească*, nr. 5, 1992).

Perfecționarea tehnicilor de cercetare sociologică, observațiile subtile privind compatibilitatea diferitelor tehnici utilizate în cercetarea comunităților rurale, formularea unor reguli de aplicare a instrumentelor de investigație ce-și păstrează și astăzi valabilitatea, elaborarea unor planuri pentru cercetarea cadrelor și manifestărilor, a unităților sociale, relațiilor și proceselor sociale (plan pentru cercetarea cadrului istoric, pentru cercetarea manifestărilor juridice, a vecinătăților), ca și punerea la dispoziția celor interesați de monografii

sătești, a unor formulare privind funcționarea obiceiurilor pământului și buneicuviițe în comunitățile rurale sunt, după opinia noastră, contribuții metodologice valoroase nu numai pentru momentul în care Henri H. Stahl le-a oferit sociologiei, dar și pentru prezent, dacă nu și pentru viitor (Gusti, Herseni, 1940b). De asemenea, ni se pare a fi o contribuție remarcabilă a profesorului la investigarea comunităților rurale, în evoluția lor, semnalarea posibilității de utilizare de către sociolog a tehnicii „arheologiei sociale”, în paralel cu arheologia clasică a istoricilor, „constând în reconstituirea trecutului prin analiza rămășițelor materiale a structurilor sociale, economice și juridice” (Stahl, 1975). Din punctul de vedere al sociologiei rurale, profesorul nostru, care căuta în permanență să încorporeze în panoplia tehnicilor de investigare tot ceea ce era mai nou și mai valoros pe plan mondial, fără a căuta să fie „modern” cu orice chip, a identificat două probleme la care „arheologia socială” ar putea ajuta: a) identificarea „vetrelor de sat”; b) stabilirea „trupurilor de moșie”. Ambele probleme au, fără îndoială, și în prezent relevanță științifică și practică.

N-am vrea să încheiem puținele noastre rânduri despre contribuția uriașă a profesorului Henri H. Stahl la cunoașterea comunităților rurale românești fără a menționa superba lecție de viață și de metodologie sociologică pe care a împărtășit-o cu generozitate studenților, celor care și-au pregătit doctoratul sub îndrumarea sa, tuturor celor care i-au stat în preajmă: „Regula cea mare de la care nu trebuie să se abată cercetătorul comunităților rurale, sociologul în general, este aceea a respectului, mai mult decât atât, a iubirii pentru cei pe care-i cercetează” (Stahl, 1934). Și această lecție ni se pare a fi de actualitate.

Notă

Studiul a apărut în volumul *Școala sociologică de la București* (1996, 106-121). A fost revăzut de autori.

Bibliografie

- Chelcea, Septimiu și Filipescu, Iancu. (1992). H.H. Stahl despre sociologie românească (interviu). *Sociologie Românească*, 3,5, 533-543.
- Coulanges, Fustel de. [1908] (1984). *Cetatea antică*, trad. de M. Izverna și P. Izverna. București: Editura Meridiane (*La cité antique*, Paris: Librairie Hachette).
- Gusti, Dimitrie. (1940a). *Un sistem de cercetări sociologice la teren. Îndrumări pentru monografiile sociologice* (sub direcția științifică a dlui prof. D. Gusti), București: Institutul de Științe Sociale.
- Gusti, Dimitrie și Herseni, Traian (eds.). (1940b). *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, București: Institutul de Științe Sociale al României.
- Hawley, A. (1987). *Human Ecology. A Theoretical Essay*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Herseni, Traian. (1931). Teoria monografiei sociologice. Studiu introductiv: Sociologia monografică, știință a realității sociale, de D. Gusti. *Studii și cercetări*, nr. 1, București: Editura Institutului Social Român.
- Larionescu, Maria (coord.). (1996). *Școala sociologică de la București. Tradiție și actualitate*, București: Editura Metropol.
- Stahl, Henri H. (1934). Tehnica monografiei sociologice. *Studii și cercetări*, nr. 2, București: Editura Institutului Social Român.
- Stahl, Henri H. (1939). *Nerej, un village d'une région archaïque* (3 vol.). București: Institutul Social Român.
- Stahl, Henri H. (1946). *Sociologia satului devălmaș românesc* (vol. 1). București: Fundația „Regele Mihai I”.
- Stahl, Henri H. (1950-1965). *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* (3 vol.), București: Editura Academiei R.S. România.
- Stahl, Henri H. [1969] (2005). *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservisement et pénétration capitaliste*. Paris: Éditions de l'Aube.
- Stahl, Henri H. (1975). *Teoria și practica investigațiilor sociale* (2 vol.). București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Stahl, Henri H. (1980). *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Stahl, Henri H. (1981). *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*. București: Editura Minerva.
- Stahl, Henri H. (1983). *Eseuri critice. Despre cultura populară românească*. București: Editura Minerva.
- Stahl, Henri H. (1992). *Probleme confuze în istoria socială a României*. București: Editura Academiei Române.
- Wallerstein, Immanuel. [1974] (1992). *Sistemul mondial modern*, trad. de D. Abraham, I. Bădescu și M. Ghibernea. București: Editura Meridiane (*The World-System*, New York: Academic Press, Inc.).